

9-1-2548

ภา ... ชีวิตแต่งงานกำลังหมดความหมาย? สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรส ในเอเชีย

กัศสร ลิมาชนท

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jdm>

Part of the [Demography, Population, and Ecology Commons](#)

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Demography by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

ฤา ... ชีวิตแต่งงานกำลังหมดความหมาย? สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในเอเชีย*

ดร. ภัทสร ลิมานนท์**

ความนำ

ในบรรดา 3 องค์ประกอบสำคัญทางประชากรซึ่งได้แก่ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งขนาดและโครงสร้างทางประชากรนั้น เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วจะเห็นได้ว่าการเกิดหรือภาวะเจริญพันธุ์เป็นองค์ประกอบที่ได้รับความสนใจอย่างมากและต่อเนื่องกันมายาวนานจากนักวิชาการด้านประชากรศาสตร์ นักสังคมวิทยา และผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการกำหนดนโยบายด้านการควบคุมอัตราเพิ่มประชากรไม่ว่าจะเป็นระดับโลกหรือระดับประเทศ ดังเช่นที่ปรากฏจากหลักฐานต่างๆ ในฝรั่งเศส อังกฤษ และประเทศตะวันตกหลายประเทศ นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17-18 (United Nations 1963 อ้างในนิพนธ์ เทพวัลย์ 2523: 105) มาจนถึงข้อเสนอในการประชุมประชากรโลก เมื่อปี ค.ศ. 1974 ที่กรุงบูคาเรสต์ ประเทศโรมาเนีย ซึ่งเน้นการลดอัตราเพิ่มประชากรโดยการวางแผนครอบครัวและการใช้วิธีคุมกำเนิด (family planning and contraceptive use) เป็นสำคัญ ที่ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่รับนโยบายนี้ไปสู่การปฏิบัติจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ซึ่งได้ส่งผลให้อัตราเพิ่มประชากรลดลงอย่างมากในหลายภูมิภาคของโลก

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากการใช้วิธีคุมกำเนิดแล้วยังมีปัจจัยกำหนดอื่นๆ อีกที่มีส่วนช่วยในการลดระดับภาวะเจริญพันธุ์ลง ดังที่ปรากฏในแนวคิดคลาสสิกที่ได้รับการอ้างถึงมาตลอดคือ 'ตัวแปรระหว่างกลาง' (intermediate variables) ที่นำเสนอโดยนักสังคมวิทยา Kingsley Davis และ Judith Blake (1956 อ้างในนิพนธ์ เทพวัลย์ 2523: 109) ที่จำแนกตัวแปรกลางออกเป็น 3 กลุ่มสำคัญ คือ 1) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเริ่มต้น (อายุแรกสมรส) และการสิ้นสุดการแต่งงานของคนในวัยเจริญพันธุ์ และปัจจัยที่ส่งผล

* 1. เอเชีย ในรายงานนี้ครอบคลุมเฉพาะพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ภาวะการสมรสมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก และการเสนอข้อมูลในรายงานจะให้น้ำหนักพิเศษสำหรับประเทศไทยเป็นกรณีตัวอย่างประกอบการอภิปราย

2. แนวคิดในเรื่องนี้ได้นำเสนอในรูปแบบ Oral presentation ในการประชุม The Regional Family Policy Forum จัดโดย Ministry of Community Development, Youth and Sports ประเทศสิงคโปร์ วันที่ 24-25 พฤศจิกายน 2547

** ศาสตราจารย์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ต่อการร่วมเพศของคนที่ตั้งงานแล้ว 2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตั้งครรภ์ และ 3) ปัจจัยที่ส่งผลต่อระยะเวลาตั้งครรภ์และการคลอดบุตร ในช่วงเวลาถัดมาก็ได้มีการเสนอกรอบแนวคิดใหม่คือ Proximate Determinants of Fertility โดย John Bongaarts (1978 อ้างใน Knodel et al. 1982) ที่ดัดแปลงมาจากแนวคิด "ตัวแปรระหว่างกลาง" และเป็นผลจากการทดสอบเชิงประจักษ์ที่ได้รับการอ้างอิงถึงมากเช่นกัน แนวคิดใหม่นี้เสนอกลุ่มปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับการเจริญพันธุ์ คือ การใช้วิธีคุมกำเนิด สัดส่วนการแต่งงาน การทำแท้ง และการเป็นหมันชั่วคราวหลังคลอด (จากการเลี้ยงนมลูกและการงดร่วมเพศ)

การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ในหลายประเทศในภูมิภาคเอเชียพบว่าส่วนหนึ่งเป็นผลจากการใช้การคุมกำเนิด โดยพบว่าอัตราการใช้วิธีคุมกำเนิด (CPR) ทุกวิธีในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกในปี ค.ศ. 1997 และ ค.ศ. 2000 โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับร้อยละ 80 ส่วนในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แม้ว่าอัตราการใช้วิธีคุมกำเนิดโดยเฉลี่ยจะต่ำกว่า คือ ร้อยละ 58 แต่พบว่าในกลุ่มนี้มีหลายประเทศที่อัตราการใช้วิธีคุมกำเนิดทุกวิธีสูงประมาณร้อยละ 60-75 ซึ่งได้แก่ สิงคโปร์ ไทย และเวียดนาม (UN 2004 และ PRB 2004) และอีกส่วนหนึ่งของการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติของภาวะสมรส (Nuptiality)¹ คือ การชะลอการแต่งงาน (delayed marriage) การครองโสดถาวร (permanent celibacy) และการหย่าร้าง (divorce) ที่เพิ่มสัดส่วนขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในกลุ่มประชากรหญิงวัยเจริญพันธุ์ (Kua Wongboonsin 2004)

การเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปแบบและพฤติกรรมการสมรสเช่นว่านั้นพบว่าเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในองค์ประกอบสำคัญทางสังคมและเศรษฐกิจของหลายประเทศในเอเชียมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 จนถึงปัจจุบันที่ส่งผลต่อการสร้างครอบครัว ที่ท้ายสุดก่อให้เกิดภาวะวิกฤตด้านภาวะเจริญพันธุ์ที่ลดลงต่ำกว่าระดับทดแทนในหลายประเทศ (เช่น สิงคโปร์ ไทย ญี่ปุ่น และเกาหลี) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องเริ่มให้ความสนใจวิเคราะห์สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสที่เกิดขึ้นเพื่อหาแนวทางดำเนินการอย่างเหมาะสมต่อไป

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในเอเชีย²

ในอดีต การแต่งงานเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เกือบเป็นสากลสำหรับประชากรทั้งชายและหญิงในเกือบทุกสังคมของภูมิภาคเอเชีย เพราะพบว่ามีเพียงไม่กี่ประเทศของภูมิภาคนี้ (ได้แก่ ศรีลังกา พม่า และฟิลิปปินส์) ที่มีสัดส่วนของสตรีอายุ 45-49 ปีที่ยังครองโสดเกินร้อยละ 2 (Smith 1980 อ้างใน Jones

¹ ภาวะสมรสในทางประชากรศาสตร์ประกอบด้วย 3 ส่วนสำคัญ คือ การสมรส (marriage) การสมรสล่มสลาย (marriage dissolution) และการสมรสใหม่ (re-marriage)

² อ้างอิงข้อมูลหลักจาก Jones (2002)

2002) อย่างไรก็ตาม สถานการณ์เช่นว่าไม่มีอีกแล้ว ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลาที่ผ่านไปเพียง 2 ทศวรรษ ได้พบว่ามี การเปลี่ยนแปลงอย่างมากเกิดขึ้นในหลายประเทศของภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะในแถบเอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวคือ จำนวนประชากรหญิงที่ชะลอการแต่งงานและที่ยังครองโสดหรือไม่แต่งงานเลย (non-marriage) เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองใหญ่ และเป็นแนวโน้มที่สูงมากกว่าที่เคยเกิดมาแล้วในกลุ่มประเทศตะวันตก

แบบแผนการแต่งงานในอดีตที่พบเห็นได้ชัดเจนในกลุ่มประชากรมาเลเซีย-มุสลิมของอินโดนีเซีย มาเลเซีย สิงคโปร์ และจังหวัดภาคใต้ของไทย คือ ประชากรหญิงมักแต่งงานก่อนอายุ 18 ปี (Jones 1994 อ้างใน Jones 2002) และสัดส่วนของหญิงที่ยังครองโสดเมื่ออายุล่วงเข้าสู่วัย 40 ปีมีน้อยกว่าร้อยละ 1 ซึ่งคล้ายคลึงกับที่พบในกลุ่มประชากรเชื้อสายจีนที่พบว่าหญิงอายุ 40-44 ปีเพียงร้อยละ 1 ที่ยังคง สถานภาพโสด สำหรับประเทศฟิลิปปินส์นั้นดูเหมือนว่าการครองโสด (celibacy) เป็นที่ยอมรับมากกว่า ประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน ทั้งนี้อาจเนื่องจากอิทธิพลของศาสนาคาทอลิกที่ให้คุณค่าสูงกับการ ครองโสด (ซึ่งพบได้เช่นกันในประเทศคาทอลิกอื่นๆ เช่น อิตาลี สเปน และไอร์แลนด์ แม้ว่าอัตราครองโสด ในฟิลิปปินส์จะสูงเพียงครั้งเดียวของประเทศเหล่านี้)

แนวโน้มการชะลอการแต่งงานและการไม่แต่งงานที่เกิดขึ้นในหลายประเทศแถบเอเชียในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา แม้จะมีอัตราการเปลี่ยนแปลงช้า-เร็ว และมาก-น้อยไม่เท่ากัน แต่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ สัดส่วนของหญิงไม่แต่งงานในกลุ่มอายุ 45-49 ปีที่ถือว่าพ้นวัยเจริญพันธุ์แล้วสูงอย่างเห็นได้ชัด คือ ในช่วง ปี ค.ศ.1990 กลุ่มอายุนี้ที่ยังโสดมีประมาณร้อยละ 9 ในพม่า ร้อยละ 6 ในฟิลิปปินส์ ร้อยละ 5 ในไต้หวัน และร้อยละ 4 ในมาเลเซีย ซึ่งอัตรานี้ล้วนแล้วแต่สูงกว่าที่เคยเป็นในทศวรรษก่อนหน้านี และ มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มสูงขึ้นจากนี้อีกมากในอนาคต ทั้งนี้เพราะข้อมูลได้สะท้อนให้เห็นภาพอย่างชัดเจนในกลุ่มสตรีอายุ 30-34 ปีที่มีอัตราครองโสดอยู่สูงมาก ตัวอย่างเช่น ในช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1970-1990 สัดส่วนของ สตรีในกลุ่มอายุนี้ที่ยังโสดเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2 เป็นร้อยละ 11 ในไต้หวัน เพิ่มจากร้อยละ 8 เป็นร้อยละ 14 ในประเทศไทย ส่วนในมาเลเซียเพิ่มจากร้อยละ 6 เป็นร้อยละ 15 แต่ในประเทศเกาหลี อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ พบว่าการเพิ่มในสัดส่วนการครองโสดของสตรีอายุ 30-34 ปีมีไม่มากเท่ากลุ่มแรก

สำหรับในประเทศญี่ปุ่น ปรากฏว่าสัดส่วนการเป็นโสดได้โตล้น่ากลุ่มประเทศอุตสาหกรรมอื่นๆ รวมทั้งสหรัฐอเมริกา โดยที่พบว่าในปี ค.ศ. 2000 สตรีญี่ปุ่นวัย 25-29 ปียังคงตัวเป็นโสดมากถึงร้อยละ 54 ขณะที่เมื่อปี ค.ศ. 1970 สัดส่วนของการครองโสดของคนวัยเดียวกันมีเพียงร้อยละ 18 และสัดส่วนการ ครองโสดของคนอายุ 30-34 ปีเพิ่มจากร้อยละ 7 ในปี ค.ศ. 1970 เป็นร้อยละ 27 ในปี ค.ศ. 2000 (Atoh 2004) ส่วนข้อมูลจากสำมะโนประชากรปี พ.ศ.2543 ในประเทศไทยและไต้หวันก็แสดงให้เห็นการเพิ่มขึ้นอย่างมาก ในสัดส่วนการครองโสดของสตรีกลุ่มอายุ 40 ปีขึ้นไป

สำหรับประชากรชายนั้น แบบแผนที่พบในยุโรปในอดีตก็คือ สัดส่วนของชายครองโสดมักจะสูงในประเทศที่สัดส่วนการครองโสดของหญิงก็สูงเช่นกัน สำหรับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ที่ในอดีตการแต่งงานเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เกือบเป็นสากลทั้งในกลุ่มประชากรหญิงและประชากรชายดังกล่าวแล้วนั้น พบว่าเมื่อสัดส่วนสตรีที่ครองโสดเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและเห็นได้ชัดเจนมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1990 ในไทยและฮ่องกง ก็มีผลทำให้สัดส่วนของชายที่ครองโสดเพิ่มขึ้นอย่างมากเช่นกัน (Xenos and Gultino 1992 อ้างใน Jones 2002) ในประเทศไทย สัดส่วนครองโสดมักพบมากในกลุ่มชายที่อยู่ในวัยช่วง 30 ปี แต่ท้ายสุด ชายในกลุ่มอายุนี้อีกเกือบทั้งหมดก็แต่งงาน (Guest and Tan 1994 อ้างใน Jones 2002) อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่น่าสนใจพบว่าระหว่างช่วง ค.ศ. 1980-2000 นั้น สัดส่วนชายไทยที่ครองโสดเมื่ออายุเลย 40 ปีไปแล้วเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัว และมีข้อมูล que แสดงให้เห็นว่าในช่วงทศวรรษ 1990 แนวโน้มในมาเลเซียหรือคนเชื้อชาติจีนในสิงคโปร์มีความคล้ายคลึงกับที่พบในประเทศไทยและฮ่องกง คือ ขณะที่สัดส่วนหญิงที่ครองโสดในวัย 40 ปีขึ้นไปเพิ่มมากกว่าที่พบในประชากรชายกลุ่มอายุเดียวกัน สัดส่วนครองโสดของชายกลับจะพบมากกว่าในกลุ่มอายุช่วง 30 ปี ส่วนในเกาหลี อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ที่สัดส่วนการครองโสดเพิ่มขึ้นในระดับกลางๆ นั้น ไม่พบความแตกต่างกันมากนักระหว่างชายและหญิง ส่วนประเทศญี่ปุ่นสัดส่วนการครองโสดในกลุ่มอายุ 30-40 ปีพบได้ในกลุ่มประชากรชายมากกว่าประชากรหญิง ที่น่าสนใจก็คือพบว่าในสิงคโปร์ ชายที่มีการศึกษาสูงเมื่ออายุย่างเข้าปลาย 30 หรือ 40 ปีก็จะรีบตัดสินใจเข้าสู่การครองคู่ในสัดส่วนสูงมากและพบความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างชายและหญิง ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากปัญหาการไม่พบคู่ที่เหมาะสม โดยที่ชายอาจพึงใจที่จะแต่งงานกับหญิงที่อายุน้อยกว่า และแม้มีการศึกษาด้อยกว่าตน ในทางตรงข้าม หญิงที่มีการศึกษาสูงจะไม่แต่งงานกับชายที่มีการศึกษาด้อยกว่าตน ดังนั้น ในสังคมที่การศึกษาของคนทั่วไปมีระดับสูงขึ้นก็จะยิ่งเป็นเหตุให้หญิงที่มีการศึกษาสูงและชายที่ด้อยการศึกษาต้องเผชิญกับปัญหาการไม่พบคู่ที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

สำหรับสถานการณ์การหย่าร้าง พบว่าในหลายประเทศของเอเชียก็มีแนวโน้มที่สูงขึ้นเช่นกัน แม้ภาพจะไม่ชัดเจนเท่ากับการชะลอการสมรสหรือการครองโสด Chan Soo Sen, Minister of State ของสิงคโปร์เปิดเผยว่าการหย่าร้างในสิงคโปร์กลายเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ไม่ยากทั้งในกลุ่มของผู้ที่เพิ่งแต่งงานหรือกลุ่มผู้ที่แต่งงานมานานแล้วนับสิบๆ ปี (Bangkok Post 2004)

สภาวะการสมรสในประเทศไทย

จากข้อมูลสำมะโนประชากรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 จนถึงครั้งล่าสุดคือ พ.ศ. 2543 พบว่าอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส (Singulate Mean Age at Marriage หรือ SMAM) ของประชากรไทยทั้งชายและหญิงเพิ่มสูงขึ้น

ไปประมาณ 3 ปี แม้ว่าในช่วงแรก (พ.ศ. 2490 ถึง พ.ศ. 2513) อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของประชากรทั้งสองเพศเกือบจะไม่เปลี่ยนแปลงเลยก็ตาม (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของประชากรชาย-หญิง ทวีราชอาณาจักร ช่วงปี พ.ศ. 2490-2543

เพศ	2490	2503	2513	2523	2533	2543
ชาย	24.3	24.5	24.4	24.8	25.9	27.2
หญิง	21.4	21.6	21.9	22.8	23.5	24.0

แหล่งข้อมูล: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สัมมะโนประชากรและเคหะ อ้างใน Bhasorn Limanonda 1987 และสัมมะโนประชากรและเคหะ 2533, 2543.

เมื่อพิจารณาลงไปรายละเอียดถึงแบบแผนอายุเมื่อแรกสมรสของประชากรสตรี³ ในแต่ละพื้นที่คือ กรุงเทพมหานคร เขตเมือง และเขตชนบทไทย จะเห็นว่าอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส (SMAM) มีความแตกต่างกันค่อนข้างมาก ยกตัวอย่างข้อมูลสัมมะโนประชากรปี พ.ศ.2543 พบว่าอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของสตรีในเขตกรุงเทพมหานครสูงสุดคือ 27 ปี รองลงไปคือกลุ่มสตรีเขตเมือง (ไม่รวม กทม.) คือ 25.8 ปี และต่ำสุดคืออายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของสตรีในเขตชนบทอยู่ที่ 23 ปี โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่าสตรีในเขตกรุงเทพมหานคร แต่งงานช้ากว่าสตรีในเขตชนบทถึง 4 ปี (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของสตรีในเขต กทม. เขตเมือง และเขตชนบท พ.ศ. 2503-2543

เขต	2503	2513	2523	2533	2543
กทม.	23.4	25.0	25.9	27.2	27.0
เมือง	-	24.7	25.5	26.5	25.8
ชนบท	-	21.4	22.0	22.6	23.0

แหล่งข้อมูล: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สัมมะโนประชากรและเคหะ อ้างใน Bhasorn Limanonda 1987 และสัมมะโนประชากรและเคหะ 2533, 2543.

ข้อมูลที่มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับอายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรส (SMAM) คือ สัดส่วนการครองโสด (proportion single) พบว่าสัดส่วนการครองโสดของประชากรไทยทั้งสองเพศมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนมาก ข้อมูลสัมมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ. 2513-2533 พบว่าสัดส่วนการครองโสดของ

³ ในที่นี้จะอภิปรายเฉพาะในส่วนประชากรสตรี เพราะการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการสมรสของเพศหญิงจะส่งผลโดยตรงถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับการเจริญพันธุ์

ประชากรไทยสูงขึ้น (ข้อมูลรายละเอียดไม่ได้นำเสนอในที่นี้) โดยสัดส่วนนี้พบในประชากรหญิงมากกว่าของประชากรชาย แต่ข้อมูลสำมะโนประชากรปี พ.ศ. 2543 พบว่าสัดส่วนความแตกต่างระหว่างเพศลดลง คือชายมีแนวโน้มเป็นโสดมากขึ้น และเมื่อพิจารณาข้อมูลเฉพาะกลุ่มประชากรหญิง พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2503-2543 สตรีไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตกรุงเทพมหานครในวัยแต่งงาน (marriageable ages) คืออายุ 20-34 ปีมีสัดส่วนการครองโสดสูงขึ้นไปเรื่อยๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือมีการชะลอการสมรสไปสู่อายุที่สูงขึ้น (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 สัดส่วนการครองโสดของสตรีเขตกรุงเทพมหานคร กลุ่มอายุ 20-34 ปี พ.ศ. 2503-2543

กลุ่มอายุ	2503	2513	2523	2533	2543
20-24	.548	.627	.663	.726	.745
25-29	.250	.326	.404	.478	.512
30-34	.117	.173	.251	.294	.327

แหล่งข้อมูล: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำมะโนประชากรและเคหะ ช้างใน Bhasorn Limanonda 1987 และสำมะโนประชากรและเคหะ 2533, 2543.

จากตารางนี้ เห็นได้ชัดเจนว่าสตรีในเขตกรุงเทพมหานครในกลุ่มอายุ 20-24 ปี ในปี พ.ศ. 2503 มีสัดส่วนของผู้ที่เป็นโสดร้อยละ 55 แต่เมื่อถึงปี พ.ศ. 2543 (40 ปีให้หลัง) พบว่าสัดส่วนผู้ที่เป็นโสดในกลุ่มอายุเดียวกันนี้เพิ่มสูงมากขึ้นถึงร้อยละ 75 ที่น่าสนใจยิ่งกว่าคือในกลุ่มสตรีวัย 30-34 ปีที่ในอดีตมีเพียงประมาณร้อยละ 12 ที่ยังครองโสด แต่ปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. 2543 สตรีในวัยเดียวกันมีสัดส่วนผู้ที่ยังโสดเพิ่มสูงถึงร้อยละ 33

ข้อมูลที่น่าสนใจมากขึ้นไปอีกและมีนัยสำคัญทางประชากรและทางสังคมคือ สัดส่วนของประชากรวัย 50 ปีขึ้นไปที่ยังครองโสด ซึ่งทางประชากรศาสตร์ถือว่าเป็นอายุที่ครองโสดถาวร (permanent celibacy) มีการเพิ่มสูงขึ้นอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ (ทั่วราชอาณาจักร) แสดงให้เห็นสัดส่วนของสตรีไทยที่ครองโสดถาวรเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.3 ในปี พ.ศ. 2503 เป็นร้อยละ 4.3 ในปี พ.ศ. 2533 และเพิ่มเป็นร้อยละ 5.0 ในปี พ.ศ. 2543

สำหรับในเขตกรุงเทพมหานคร การเพิ่มขึ้นของสัดส่วนการครองโสดถาวรของสตรีวัย 50 ปีขึ้นไปในเขตกรุงเทพมหานครยิ่งสูงขึ้นอย่างน่าตกใจ กล่าวคือ สัดส่วนนี้เพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 4 ในกา

สำมะโนประชากรปี พ.ศ. 2503 เป็นร้อยละ 15⁴ ในการสำมะโนประชากร พ.ศ. 2543 (ตารางที่ 4) ซึ่งการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนนี้มีนัยสำคัญยิ่งต่อสถาบันการสมรสและสถาบันครอบครัว

ตารางที่ 4 สัดส่วนของสตรีที่ครองโสดถาวร (อายุ 50 ปีขึ้นไป) ในเขตกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. 2503-2543

2503	2513	2523	2533	2543
.036	.044	.066	.091	.145

แหล่งข้อมูล: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำมะโนประชากรและเคหะ อ่างใน Bhasorn Limanonda 1987 และสำมะโนประชากรและเคหะ 2533, 2543.

อีกมิติหนึ่งของภาวะสมรสที่จำเป็นต้องให้ความสนใจพอๆ กันเพราะเป็นมิติที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสถาบันทางสังคมและส่งผลกระทบต่อภาวะเจริญพันธุ์ได้ไม่น้อยไปกว่าการชะลอการแต่งงานและการครองโสดก็คือการหย่าร้าง (divorce) ซึ่งข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่อาจสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงทั้งหมดที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าจำนวนของผู้ที่จดทะเบียนสมรสและการจดทะเบียนหย่าร้างไม่ครบสมบูรณ์ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยที่มีคู่สมรสจำนวนมากที่ยังกินกันฉันท์สามีภรรยาไม่ได้มีการจดทะเบียนสมรส แต่เป็นที่ยอมรับทางสังคม จากรายงานล่าสุดของสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย และข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งให้เห็นว่าอัตราการจดทะเบียนสมรสของประชากรไทยมีแนวโน้มที่ลดลงอย่างชัดเจนจากจำนวนประชากร 1,000 คนมีผู้จดทะเบียนสมรสประมาณ 7 คู่ในปี พ.ศ. 2537 ลดลงเหลือประมาณ 5 คู่ต่อประชากร 1,000 คนในปี พ.ศ. 2546 ซึ่งเมื่อดูในระดับภูมิภาคก็พบว่าการจดทะเบียนสมรสในทุกภาคมีแนวโน้มลดลงเช่นกัน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2548) อย่างไรก็ตาม ข้อมูลและการวิเคราะห์จากแหล่งต่างๆ จากอดีตจนปัจจุบัน ผลที่ชี้ไปในทิศทางเดียวกันคือชีวิตสมรสของประชากรไทยส่วนหนึ่งไม่มีความมั่นคงนัก จากข้อมูลการสำรวจ Survey of Fertility of Thai Women (SOFT) ปี พ.ศ. 2518 พบว่าสตรีที่ตกเป็นตัวอย่างไม่ในการสำรวจครั้งนี้จำนวน 4,002 คนที่มีอายุต่ำกว่า 50 ปี มีร้อยละ 12 ที่หย่าร้างหรือแยกทางกับคู่สมรส และมีสตรีประมาณร้อยละ 6 ที่เป็นหม้าย และจากข้อมูลแหล่งเดียวกันนี้ David Smith (1981 อ้างใน Knodel et al. 1982: 63) นำเอาเทคนิคการวิเคราะห์ตารางชีพมาคำนวณโอกาสการแตกแยกในชีวิตสมรสของสตรีไทย (ที่รวมทั้งการหย่าร้าง แยก และหม้าย) พบตัวเลขที่น่าสนใจกล่าวคือ สตรีไทย 1 ใน 5 คน ชีวิตสมรสอาจแตกแยกได้ภายใน 15 ปีแรกของการสมรส และสตรีไทย 1 ใน 4 ที่อาจแตกแยกกับคู่ภายใน 20 ปีแรกของการสมรส โดยในช่วงแรกของการสมรส การแตกแยกมัก

⁴ เมื่อใช้ประชากรมาตรฐานหญิงเขตกรุงเทพมหานครจากสำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ. 2533 ปรับฐาน สัดส่วนนี้ลดลงเป็นประมาณร้อยละ 11

เกิดจากการหย่าร้างและแยก มากกว่าการเป็นหม้าย และแม้เมื่อมีการแต่งงานมานานถึง 20 ปีแล้วก็ตาม การหย่าร้างและแยกก็จะมีอัตราสูงถึงร้อยละ 60 ของจำนวนทั้งหมดที่รายงานการแตกแยกของชีวิตสมรส นอกจากนี้ยังมีข้อมูลทีวิเคราะห์จากการจดทะเบียนหย่าร้างของคู่สมรสจำนวน 743 รายในเขตกรุงเทพมหานครปี พ.ศ. 2532 (นิตยา พิริยะธรรมวงศ์ 2533) พบว่าโดยเฉลี่ยคู่สมรส (ที่เป็นตัวอย่างในการศึกษานี้) ใช้ชีวิตร่วมกันในระยะเวลาที่สั้นมากคือ ประมาณ 6 ปี และที่น่าตกใจคือ ในกลุ่มนี้มีประมาณร้อยละ 20 ที่ใช้ชีวิตร่วมกันในเวลาเพียงไม่ถึงปี

เมื่อพิจารณาอัตราการหย่าร้างของประชากร (จากการจดทะเบียน) ในแต่ละภาคก็พบว่าแม้มีมากน้อยแตกต่างกันไป แต่ก็เป็นไปได้ในทิศทางเดียวกันคือมีแนวโน้มที่สูงขึ้น โดยพบว่าอัตราการหย่าร้างสูงสุดอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร คือ เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 9.6 ในปี พ.ศ. 2536 เป็นร้อยละ 20.9 ในปี พ.ศ. 2543 ข้อมูลล่าสุดจากรายงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2548) แสดงให้เห็นว่าอัตราการจดทะเบียนหย่าของประชากรไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมา มีลักษณะผกผันกับอัตราการจดทะเบียนสมรส กล่าวคือ ขณะที่อัตราการจดทะเบียนสมรสมีแนวโน้มลดลง อัตราการจดทะเบียนหย่ากลับมีแนวโน้มสูงขึ้น และเป็นแนวโน้มที่พบได้ในทุกภาค อาทิเช่น อัตราการจดทะเบียนหย่าเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 1.81 ในเขตกทม. ในปี พ.ศ. 2537 เป็นร้อยละ 2.38 ในปี พ.ศ. 2546 ในภาคเหนือเพิ่มจากร้อยละ 0.91 เป็นร้อยละ 1.39 และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มจากร้อยละ 0.49 เป็นร้อยละ 0.92 ในช่วงเวลาเดียวกัน

แนวโน้มใหม่ที่เกิดขึ้นในส่วนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการสมรสของสตรีไทยซึ่งเริ่มมีความเด่นชัดขึ้นเรื่อยๆ และกำลังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายก็คือ การสมรสข้ามวัฒนธรรม (cross-culture marriage) ระหว่างสตรีไทยและชายต่างชาติที่ปรากฏในการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2546 ใน 19 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบว่า มีสตรีไทยจำนวนมากถึง 20,000 รายที่แต่งงานกับชายชาวต่างชาติโดยที่ประมาณร้อยละ 74 ตั้งรกรากที่ยุโรป ส่วนที่เหลือก็คือผู้ที่ตั้งรกรากในประเทศต่างๆ แถบเอเชียและประเทศในภูมิภาคอื่นๆ (เดชา วาณิชโรธม และคณะ 2547) พฤติกรรมการสมรสข้ามวัฒนธรรมดังกล่าวนี้สมควรที่จะได้มีการศึกษาวิจัยในเชิงลึกต่อไปว่ามีสาเหตุและแรงจูงใจประการใดในการเลือกคู่ที่เป็นชาวต่างชาติ และผลกระทบที่มีต่อสังคมไทยและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสที่เกิดขึ้นในหลายประเทศในภูมิภาคเอเชีย รวมทั้งประเทศไทยดังได้อภิปรายไปแล้วข้างต้น ได้ก่อให้เกิดคำถามอย่างต่อเนื่องว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นกับสถาบันการแต่งงานที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดสถาบันครอบครัว? หรือว่าการแต่งงานกำลังหมดความหมายลงไปสำหรับประชากรรุ่นใหม่? แล้วจะเกิดอะไรขึ้นกับภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศ? การที่จะทำให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถหาทางเยียวยาวิกฤตทางประชากรและสังคมที่กำลังเป็นอยู่นี้ อาจทำให้จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจว่ามีปัจจัยใดบ้างที่เข้ามาเป็นตัวกำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นว่านี้

ปัจจัยที่คาดว่าจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในเอเชีย

ปัจจุบันการศึกษาวิจัยเชิงวิชาการเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการหย่าร้างและผลกระทบของการหย่าร้างที่มีต่อครอบครัวและสังคมหรือประชากรมีไม่มากและไม่ลึกนัก หากเปรียบเทียบกับการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมกรรมการสมรสของประชากรรุ่นใหม่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในหลายๆ ด้านด้วยกัน จากการประมวลข้อมูลและการศึกษาวิจัยจากหลายแหล่งด้วยกัน พบว่ามีหลายปัจจัยที่เข้ามามีส่วนในการตัดสินใจของประชากรโดยเฉพาะกลุ่มสตรีในหลายประเทศของภูมิภาคเอเชีย ที่ทำให้มีการชะลอการแต่งงานหรือไม่แต่งงานหรือครองโสดถาวรเลย กล่าวคือ

1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมจากระบบเกษตรกรรมมาสู่ระบบอุตสาหกรรม ส่งผลให้หลายพื้นที่เปลี่ยนสภาพไปเป็นสังคมเมือง มีวิถีชีวิตที่ทันสมัยและอาศัยเทคโนโลยีมากขึ้น เหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในพฤติกรรมและในทัศนคติรวมทั้งค่านิยมที่เน้นความเป็นปัจเจกบุคคล มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจมากขึ้น ซึ่งรวมไปถึงการตัดสินใจที่จะมีหรือไม่มีคู่โดยดูจากความเหมาะสมมากกว่าจะเป็นผลจากแรงกดดันของครอบครัวหรือสังคม

2. การเปลี่ยนแปลงในสถานภาพและบทบาทของสตรี เช่น มีการศึกษาสูงขึ้น ทำงานนอกบ้าน มีอิสระทางการเงินไม่ต้องพึ่งพาสฐานะทางเศรษฐกิจของชายซึ่งเป็นสามีและหัวหน้าครอบครัว เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต

สถานการณ์ในสิงคโปร์ปัจจุบันพบว่าตลาดงานเอื้อและเปิดกว้างให้ผู้หญิงมีความก้าวหน้าในอาชีพการงาน โดยครองสัดส่วนในตลาดงานทั่วประเทศมากถึงร้อยละ 40 กลุ่มสตรีที่ไม่แต่งงานเมื่ออายุมากกว่า 40 ปีไปแล้วมักมีตำแหน่งสูง ซึ่งผู้หญิงเองพบว่าเป็นการยากที่จะมีครอบครัว มีบุตร และก้าวหน้าไปในหน้าที่การงานพร้อมกันไป รวมทั้งงานทำให้เกิดความท้าทาย ภูมิใจ และพัฒนาศักยภาพของตนเองไปในขณะเดียวกัน (นงนุช สิงหเดชะ 2547) ส่วนในญี่ปุ่น สถานการณ์ก็ไม่แตกต่างกันนัก เนื่องจากจำนวนสตรีที่ก้าวเข้าสู่โลกแห่งการทำงานสูงกว่าที่เคยเป็นมา ส่งผลให้เธอเหล่านี้มีอิสระทางการเงินเพิ่มขึ้นทุกที จนทำให้สามารถปฏิเสธการแต่งงานหากไม่ต้องการ (หนังสือพิมพ์มติชน 2547)

3. ในหลายประเทศของภูมิภาคเอเชียพบว่าการจัดระบบที่อยู่อาศัย (living arrangement) ยังอำนวยความสะดวกที่ยังเป็นโสดสามารถอยู่ร่วมกับบิดามารดาได้ไม่ว่าจะอายุเท่าใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกสาวที่ครองโสดก็สามารถดูแลพ่อแม่ที่ชราภาพได้ รวมทั้งพ่อแม่ได้รับการคำจุนทางเศรษฐกิจอย่างดีจากลูกสาวโสดที่ทำงาน ขณะเดียวกันลูกสาวก็รู้สึกอบอุ่น ไม่ว่าจะเหว ทำให้ทั้งสองฝ่ายสามารถเป็นที่พึ่งแก่กันและกันได้ หญิงโสดจึงอาจมีความรู้สึกที่ไม่จำเป็นต้องแต่งงานเพื่อสร้างครอบครัวของตนเอง ในประเทศไทยมีข้อมูล que แสดงว่าสตรีโสดอายุ 40-44 ปีที่อาศัยอยู่ในบ้านระบุว่าหัวหน้าครัวเรือนเป็น 'ญาติ' ซึ่งสันนิษฐานว่า 'ญาติ' ที่ระบุส่วนใหญ่คือบิดามารดาสูงอายุนั่นเอง (Jones 2002)

4. สังคมเมืองที่มีภาวะเศรษฐกิจรัดตัวและผู้คนมีความต้องการความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ทำให้สตรีจำนวนไม่น้อยต้องขังน้ำหนักระหว่างการชะลอการสมรสออกไปกับการมีบุตรและการต้องรับภาระในการดูแลบุตรที่ความช่วยเหลือจากภาครัฐมีไม่มากพอ จนส่งผลให้สตรีที่แต่งงานแล้วต้องควบคุมภาวะเจริญพันธุ์ของตนเองอีกด้วย (Kua Wongboonsin 2004)

5. สังคมเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในการดำเนินชีวิตของผู้คน การควบคุมทางสังคมและจากครอบครัวลดแรงกดดันลง ประกอบกับทัศนคติต่อการครองคู่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการสมรสจากการสร้างพันธะผูกพันอย่างเป็นทางการโดยการจดทะเบียนสมรสและอยู่กินฉันท์สามีภรรยาที่สังคมยอมรับในฐานะ 'คู่สามีภรรยา' มาเป็นการอยู่กินกันแบบคู่ผัวตัวเมียแต่ไม่สร้างพันธะถาวรต่อกัน (marriage-like living together arrangement) และพร้อมที่จะเลิกร้างกันไปหากมีเหตุไม่พึงใจ หรืออาจตัดสินใจตกลงปลงใจครองคู่ถาวรได้เมื่อเห็นว่ามีที่เหมาะสมหลังจากได้ทดลองใช้ชีวิตคู่ร่วมกันระยะหนึ่ง ในกรณีนี้ Jones (2002) ได้ให้ความเห็นว่า เนื่องจากขาดข้อมูลจึงไม่อาจคาดเดาได้ว่าสัดส่วนของชายและหญิงที่ครองโสดและมีอายุ 30-40 ปีขึ้นไปมีจำนวนมากน้อยเพียงใดที่ใช้ชีวิตคู่โดยไม่มีพันธะต่อกันดังกล่าว แต่เห็นว่าสัดส่วนนี้ยังน่าจะน้อยกว่าที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ส่วนในประเทศตะวันตกนั้นสันนิษฐานว่าการลดลงของจำนวนการแต่งงาน (อย่างเป็นทางการ) เป็นผลมาจากการที่มีจำนวนคนเลือกใช้ชีวิตอยู่กินกันโดยไม่มีพันธะต่อกันเพิ่มมากขึ้น (Bracher and Santow 1989 อ้างใน Jones 2002) ปรากฏการณ์การลดลงของการจดทะเบียนสมรสของคู่สมรสไทยในปัจจุบันอาจเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในการเลือกใช้ชีวิตคู่แบบใหม่ดังกล่าวนี้ด้วยส่วนหนึ่งก็เป็นได้

6. เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติที่มีต่อ 'การเป็นโสด' เพราะแรงกดดันทางสังคมหรือจากครอบครัวที่มีต่อหญิงที่เป็นโสดเมื่ออายุมากขึ้นผ่อนคลายลงไปจากที่เคยเป็นมาในสังคมในอดีต สำหรับสตรีจำนวนหนึ่ง การแต่งงานมิใช่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตอีกต่อไป อีกทั้งสตรีส่วนหนึ่งอาจเลื่อมศรัทธาในสถาบันการแต่งงานด้วยหลายสาเหตุ (Bangkok Post 2004)

ผลจากการสำรวจโครงการ "การศึกษาทัศนคติและค่านิยมของสตรีไทยเกี่ยวกับการสมรส" (ภัสสร ลิมานนท์ 2529) จากสตรีจำนวน 1,000 รายที่ยังโสดและสมรสแล้วในเขตกรุงเทพมหานคร พบจะประมวลได้ว่าทัศนคติของผู้ตอบส่วนหนึ่งมีความคิดว่าผู้หญิงสมัยนี้ไม่จำเป็นต้องแต่งงานก็ได้ และมองว่าสถานการณ์ชีวิตคู่ปัจจุบันทำให้คำว่า "แต่งงาน" สูญเสียความหมายที่แท้จริง รวมทั้งรู้สึกว่าการแต่งงานและการมีครอบครัวในปัจจุบันเป็นเรื่องที่สร้างภาระผูกพัน ผู้ตอบส่วนใหญ่ยอมรับว่าคงไม่ใช่เรื่องแปลกหากชายหรือหญิงจะครองโสดตลอดไป สำหรับผู้ตอบที่ยังเป็นโสดระบุสาเหตุสำคัญที่ทำให้ตนยังครองโสดจนถึงปัจจุบัน (คือเวลาที่ตอบแบบสอบถาม) ว่าเป็นเพราะต้องการความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ต้องการอยู่คนเดียวเป็นอิสระ ไม่ต้องการมีภาระจากการมีครอบครัวหรือการดูแลบุตร รวมทั้ง

ไม่ค่อยมีความกังวลกับสถานภาพการเป็นโสดของตน ซึ่งนับว่าเป็นทัศนคติที่แตกต่างจากค่านิยมเดิมๆ ที่เห็นว่าหญิงควรต้องแต่งงานจึงจะถือว่าชีวิตมีความสมบูรณ์

อีกประมาณเกือบ 20 ปีให้หลัง คือเมื่อปี พ.ศ. 2545 ได้มีการสำรวจเกี่ยวกับความตั้งใจแต่งงานในอนาคตของคนโสด (อารี จำปา กลาย 2547) จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานที่จังหวัดกาญจนบุรี โดยสอบถามจากผู้ตอบอายุระหว่าง 15-39 ปีที่ยังเป็นโสดจำนวน 4,761 คนว่าในอนาคตคิดว่าจะแต่งงานหรือไม่ ผลที่พบก็คือ คนโสดประมาณร้อยละ 54 ตั้งใจว่าจะแต่งงานในอนาคต ขณะที่ประมาณ 1 ใน 10 (ร้อยละ 11) ตั้งใจว่าจะไม่แต่งงาน และมีสัดส่วนของผู้ที่ยังไม่ตัดสินใจหรือไม่แน่ใจว่าจะแต่งงานดีหรือไม่แต่งงานดีมีมากถึงกว่า 1 ใน 3 (ร้อยละ 35) นอกจากนี้เมื่อดูความแตกต่างระหว่างเพศแล้วพบว่า สัดส่วนของผู้ที่จะไม่แต่งงานหรือผู้ที่ยังไม่ตัดสินใจในเรื่องนี้เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายเกือบ 2 เท่าตัว (คือมีหญิงร้อยละ 16.2 เปรียบเทียบกับชายร้อยละ 6.7)

ปรากฏการณ์ใหม่อีกประการหนึ่งที่อาจใช้ยืนยันถึงการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติของสังคมไทยและสตรีไทยที่มีต่อการครองโสดเมื่อเลี้ยว 'สมควรครองเรือน' ก็คือ การจัดทำมีการประกวด 'มิสคานทอง' ในปี พ.ศ. 2546 ที่มีผู้หญิงอายุ 35 ปีขึ้นไปจำนวนไม่น้อยเข้าประกวด และสตรีเหล่านี้ก็ได้แสดงทัศนคติต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดในการครองโสดของสตรีไทย กล่าวคือ ไม่ปฏิเสธการแต่งงาน แต่ก็ไม่เคียดระแวงกับการอยู่เป็นโสด

มาตรการส่งเสริมและการสร้างแรงจูงใจให้แต่งงาน

ในอดีต เมื่อประเทศต่างๆ มีนโยบายประชากรที่มุ่งให้เกิดการลดอัตราเพิ่มประชากรนั้น นอกจากจะมีการส่งเสริมให้ใช้การคุมกำเนิดแล้ว การเลื่อนการแต่งงานออกไปและการอยู่เป็นโสดโดยเฉพาะในกลุ่มประชากรหญิงอาจเป็นปรากฏการณ์ทางประชากร (และทางสังคม) ที่รัฐมีความพึงใจให้เกิดขึ้น การศึกษาจากที่ต่างๆ รายงานตรงกันว่า การครองโสดของประชากรหญิงที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทป สิงคโปร์ ไทเป กัวลาลัมเปอร์ (ในกลุ่มคนเชื้อชาติจีนและอินเดีย) และฮ่องกงได้ส่งผลให้ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรในเมืองใหญ่เหล่านี้ลดลงต่ำกว่าระดับทดแทน (Jones 2002 และ Kua Wongboonsin 2004) นอกจากนี้ผลการศึกษามากมายแห่งที่มีการจำแนกปัจจัยที่ส่งผลให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลง พบว่าการลดลงของสัดส่วนผู้ที่สมรสในหลายกลุ่มอายุได้ส่งผลกระทบต่ออัตราการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ในเกาหลีใต้ ไต้หวัน มาเลเซีย ในระหว่างช่วงปี ค.ศ. 1960-1970 และในมาเลเซีย ไทย อินโดนีเซีย ในระหว่างช่วงปี ค.ศ. 1970-1980 (Caldwell, McDonald, and Ruzicka 1980 และ Hirshman and Guest 1990 อ้างใน Jones 2002)

อย่างไรก็ตาม เมื่อภาวะเจริญพันธุ์ได้ลดลงถึงจุดที่นักประชากรศาสตร์และผู้วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเห็นพ้องกันว่าน่าจะส่งผลกระทบต่อเชิงลบในระยะยาว ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงในแนวโน้มของการสมรสไปในทิศทางตรงข้ามกับที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน การสร้างมาตรการส่งเสริมให้เกิดแรงจูงใจทำให้คนมีความต้องการแต่งงานและสร้างครอบครัวมากขึ้นจึงอาจเป็นเรื่องที่จำเป็นมากขึ้นในหลายสังคม

Ruth Dixon (1971) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้อธิบายว่ามีปัจจัย 3 กลุ่มที่เข้ามามีส่วนในการตัดสินใจของบุคคลว่าจะแต่งงานหรือไม่แต่งงาน คือ 1) การมีคู่เหมาะสมกันให้เลือกหรือไม่ 2) มีความสะดวกหรือความเป็นไปได้เพียงพอที่จะทำให้เกิดการแต่งงาน และ 3) บุคคลมีความปรารถนาจะแต่งงานหรือไม่ แนวคิดดังกล่าวนี้แม้จะเป็นเรื่องการตัดสินใจระดับบุคคล แต่อาจต้องอาศัยปัจจัยระดับครอบครัวหรือระดับสังคมเข้ามาช่วยเอื้อให้เกิดความง่ายและสะดวกขึ้นต่อบุคคลที่จะแต่งงานและสร้างครอบครัว

รัฐบาลสิงคโปร์ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องในการสร้างมาตรการทางสังคมที่จะก่อให้เกิดแรงจูงใจให้คนแต่งงาน เช่น ส่งเสริมให้ผู้จบการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไปจับคู่แต่งงานกันผ่านการสังสรรค์ พบปะในงานปาร์ตี้ มีการล่องเรือสำราญแบบ love boat ที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมมิชชันนารี (Peters 1986) ความพยายามล่าสุดของรัฐบาลสิงคโปร์ที่จะเพิ่มจำนวนคู่สมรสอันจะส่งผลให้เพิ่มประชากรคือการใช้ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์คอมพิวเตอร์หรือ Tele-Pal อันเป็นระบบหาคู่ที่คนโสดสามารถจับคู่พบปะกันด้วยตนเองผ่านจอคอมพิวเตอร์ที่บ้าน ที่ห้องสมุดของรัฐฯ หรือในชุมชน ด้วยระบบนี้ภายในเวลาไม่กี่เดือนมีผู้เข้าใช้บริการมากถึง 500 ราย โดยมีหน่วยงานภาครัฐคือหน่วยพัฒนาสังคม (Social Development Unit หรือ SDU) เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ (ณัฐพจน์ ยืนยง 2537) นอกจากนี้รัฐบาลสิงคโปร์ยังมีมาตรการสนับสนุนทางการเงินเพื่อเป็นแรงจูงใจให้คนแต่งงาน เช่น มีเงินเสริมที่เรียกว่า HDB Top-up Grant ที่จ่ายให้คนโสดที่มีคุณสมบัติเข้าข่ายได้รับเงิน housing grant ประมาณ 11,000 เหรียญสิงคโปร์ซื้อแฟลทมือสอง (resale flat) ส่วนคนโสดที่ได้รับเงิน CPF housing grant และผู้ที่แต่งงาน ณ วันที่ 1 สิงหาคม 2547 หรือหลังจากวันนี้ ก็จะได้รับเงินเสริมคือ Top-up grant เพิ่มขึ้น ซึ่งเงินเสริมส่วนนี้สามารถนำไปใช้เป็นเงินจํานองสำหรับแฟลทมือสองที่ครอบครองอยู่แล้ว หรือเพื่อซื้อแฟลทมือสองเพิ่มขึ้นได้อีกหลังหนึ่ง (Yap 2004)

ในสังคมญี่ปุ่น มาตรการทางสังคมที่ดำเนินการโดยรัฐบาลในการส่งเสริมให้ประชากรแต่งงานเพิ่มขึ้นอาจมองไม่เห็นชัดเจนนัก แต่บทบาทของครอบครัวและพ่อแม่ยังคงมีอยู่มิชชันนารีในความพยายามที่จะจัดหาคู่ที่เหมาะสมให้กับบุตรของตน ทั้งนี้เพราะพ่อแม่ชาวญี่ปุ่นที่มีลูกไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายที่ยังครองโสดแม้เมื่อถึงวัยสมควรแต่งงานแล้วก็ตาม ก็มักเกิดความกังวลใจและไม่อาจจัดหาคู่ให้ลูกได้โดยวิธีแบบ 'คลุมถุงชน' (arranged marriage) เช่นที่เป็นมาในอดีต จากการสำรวจของ National Institute of Population and Social Security Research พบว่าการแต่งงานแบบคลุมถุงชนโดยการจัดหาคู่ให้โดย

ครอบครัวมีเพียงประมาณร้อยละ 7.4 ของการแต่งงานในปี ค.ศ. 2002 ดังนั้นเพื่อช่วยลดภาระในการจัดหาคู่ที่เหมาะสมให้กับคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ ผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่นี้แทนครอบครัวคือองค์กรเอกชนที่รู้จักกันในชื่อ Office Ann Marriage Agency ในกรุงโตเกียว โดยให้มีการจัดงานมหกรรมชุมนุม (convention) เพื่อให้บรรดาพ่อแม่ที่ต้องการเลือกคู่ให้ลูกมาเลือกหาบุคคลที่คิดว่าเหมาะสมกับลูกตนโดยผ่านการจัดการขององค์กรดังกล่าว พบว่าการชุมนุมแต่ละครั้งจะมีพ่อแม่มากถึง 1,500 คนที่มุ่งมาช่วยหาคู่ให้ลูกที่อยู่ในวัยสมควรมีครอบครัวแต่มักจะทำงานหนักและมีเวลาไม่มากนักในการนัดเพื่อพบปะพูดคุยตรงข้าม (Yoshida 2004)

สำหรับในประเทศไทยเอง ยังไม่พบว่ามีมาตรการทางสังคมหรือระดับครอบครัวแต่อย่างใดที่มุ่งส่งเสริมหรือสร้างแรงจูงใจให้คนหนุ่มสาวมีการแต่งงานในสัดส่วนที่มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ นอกจากนี้จะเริ่มเห็นว่ามีควมพยายามจากนักประชากรศาสตร์ที่ต้องการหามาตรการส่งเสริมและช่วยอำนวยความสะดวกให้กับคู่สมรสได้ตัดสินใจง่ายขึ้นที่จะมีบุตรเพิ่มขึ้น เช่น การมีสถานรับเลี้ยงเด็กช่วงกลางวัน หรือมีสถานรับเลี้ยงเด็กในที่ทำงาน หรือเพิ่มช่วงเวลาลาคลอดให้ยาวนานขึ้นกว่าเดิมโดยมารดายังคงได้รับค่าจ้างอยู่ เหล่านี้เป็นต้น

งานวิจัยในอนาคต

ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วข้างต้นว่า ในอดีตที่ผ่านมาเป็นเวลาราว 4-5 ทศวรรษ นักประชากรศาสตร์และผู้กำหนดนโยบายประชากรของประเทศส่วนใหญ่รวมทั้งประเทศไทย ได้ทุ่มเทความสนใจค่อนข้างมากไปยังการลดภาวะเจริญพันธุ์โดยการใช้วิธีคุมกำเนิด การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ 2 ประเด็นหลักนี้ จึงมีเป็นจำนวนมากมายที่ใช้เป็นฐานในการอ้างอิงและเป็นฐานในการต่อยอดเพื่อสร้างองค์ความรู้และความเข้าใจให้เกิดขึ้นอย่างลึกซึ้งแก่ผู้ที่สนใจ อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับมิติด้านภาวะเจริญพันธุ์แล้ว นับว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องภาวะสมรส ซึ่งประกอบด้วย การสมรส การสมรสล่มสลาย และการสมรสใหม่ ยังมีอยู่น้อยมากในอันที่จะช่วยให้ผู้สนใจศึกษาได้เข้าใจว่าภาวะสมรสมีบทบาทมากน้อยเพียงใดในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภาวะเจริญพันธุ์ในแต่ละสังคม และมีปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม หรือแม้แต่อองค์ประกอบทางประชากรใดบ้างที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอัตราการสมรส การหย่าร้าง การเป็นหม้าย และการสมรสใหม่ อีกทั้งในหลายสังคมรวมทั้งประเทศไทยยังมีข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์พอที่จะนำมาอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมสมรส เช่น การอยู่เป็นโสดนานขึ้น มากขึ้น หรืออัตราการหย่าร้างที่ไต่ระดับสูงขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อสถาบันครอบครัว ต่อสมาชิกในครอบครัว หรือการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ อย่างไรบ้าง ประเด็นที่น่าสนใจเหล่านี้จึงควรได้มีการศึกษาเพิ่มเติมจนสามารถมีข้อมูลที่สมบูรณ์ครบถ้วนมากขึ้น จนสามารถนำไปสร้างมาตรการส่งเสริมจูงใจหรือแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม

อันจะส่งผลให้เกิดพฤติกรรมเป็นไปในทิศทางที่แต่ละสังคมต้องการ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงระดับภาวะเจริญพันธุ์ให้สูงขึ้นหรือเพื่อช่วยผดุงให้คำว่า “แต่งงาน” และการดำรงอยู่ของสถาบันครอบครัวยังคงทรงความหมายที่ดั้งเดิมเช่นที่เคยเป็นมา แต่มีการปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้นกับวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่มีความเป็นอิสระเสรีมากกว่าคนรุ่นก่อนและช่วยให้เขาเหล่านั้นไม่รู้สึกรว่าการแต่งงานและการสร้างครอบครัวคือภาระที่หากไม่จำเป็นก็ไม่ควรรับ

รายการอ้างอิง

- ณัฐพจน์ ยืนยง. (2537) “เทเล-แพล กับสาวคานทอง” ทางเลือกใหม่ในสิงคโปร์. หนังสือพิมพ์มติชน
รายวัน 7 กันยายน: 20.
- เดชา วาณิชโรตม์ และคณะ. (2547) ชีวิตใหม่ของหญิงไทยในต่างแดน. รายงานสำนักพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมตะวันออกเฉียงเหนือ. อัดสำเนา. (ม.ป.ท.)
- นิตยา พิริยะธรรมวงศ์. (2533) การศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะทางด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคม
ระหว่างผู้หย่าร้างและไม่หย่าร้างในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิจัยประชากรและสังคม. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นิพนธ์ เทพวัลย์. (2523) ประชากรศาสตร์. (แก้ไขปรับปรุงครั้งที่ 3) กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช
จำกัด.
- นงนุช สิงหเดชะ. (2547) ผู้หญิงสิงคโปร์และความโสด. มติชนรายวัน 8 มกราคม.
- ภัสสร ลิมานนท์. (2529) การศึกษาทัศนคติและค่านิยมของสตรีไทยเกี่ยวกับการสมรส. กรุงเทพมหานคร:
สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (ม.ป.ป.) สำมะโนประชากรและเคหะ (ทั่วราชอาณาจักร)
ปี 2503-2543. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (ม.ป.ป.) สำมะโนประชากรและเคหะ (กรุงเทพมหานคร)
ปี 2503-2543. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2533) รายงานเชิงวิเคราะห์ ฉบับที่ 4 ภาวะสมรสของ
ประชากรไทย สำมะโนประชากรและการเคหะ พ.ศ.2533. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. (2548) รายงานการสมรสและ
การหย่าของประชากรไทย. อัดสำเนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- หนังสือพิมพ์มติชน. (2547) “สาวมันแดนชากระยะย่นมีลูกกวนตัว มีผัวกวนใจ แต่งงานให้โง่งทำไม !?”
คอลัมภ์ผู้หญิง-สังคม. 6 กันยายน: 24.
- อารี จำปากลาย. (2547) “แต่งหรือไม่แต่ง: คนโสดวันนี้กับความตั้งใจเรื่องการแต่งงาน.” ประชากร
และการพัฒนา จดหมายข่าวสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล 24(3): 1.

- Atoh, Makoto. (2005) *Lowest-low fertility in Japan: cause, policy, responses, and value system*. A presentation presented at the Regional Family Policy Forum, Organized by the Ministry of Community Development, Youth and Sports, Singapore. November 24-25.
- Bangkok Post. (2004) *Asian women giving up on marriage*. August 28: 1.
- Bhassom Limanonda. (1987) *An analysis of Thai marriage: attitudes and behavior: a case study of women in Bangkok Metropolis*. PSTC Working Paper Series 87-11. Providence: Brown University.
- Dixon Ruth, B. (1971) Explaining cross-cultural variations in age at marriage and proportions never marrying. *Population Studies* 25 (July): 215-254.
- Jones, Gavin. (2002) *The 'flight' from marriage in Southeast Asia*. A paper presented in the session no. 22 "Changing Marriage Patterns," Regional Population Conference on Southeast Asia's Population in a Changing Asian Context, Bangkok. June 10-12.
- Knodel, John et al. (1982) Fertility in Thailand: Trends, Differentials, and Proximate Determinants. *Committee on Population and Demography Report No. 13*. Washington D.C.: National Academy Press.
- Kua Wongboonsin. (2004) The demographic dividend and M-curve labor force participation in Thailand. Pp. 115-122 in *Applied Population and Policy*. New Zealand: Open mind Journals Limited.
- Peters, Ann. (1986) Singapore: Love Me, Love My Diploma. *Asia Magazine* November 30: 9-13.
- Population Reference Bureau. (2004) *2004 World Population Data Sheet*. Washington D.C.: PRB.
- United Nations. (2004) *World Contraceptive Use 2003 Data Sheet*. New York: United Nations Population Division, Department of Economic and Social Affairs.
- Yap, Mui-Teng. (2005) *New package of measures to support parenthood*. A presentation presented at the Regional Family Policy Forum, Organized by the Ministry of Community Development, Youth and Sports, Singapore. November 24-25.
- Yoshida, Masayo. (2004) In search of Mr. Or Ms. Right: Japanese company takes over for wanting arranged marriage tradition. *Bangkok Post Outlook* October 27: 03.